

روشنگری در محاق

عصر طلایی آسیای میانه
از حمله‌ی اعراب تا
حکومت تیمور لنگ

استیون فردریک استار

ترجمه‌ی حسن افشار

نشر مرکز

فهرست

۳	پیش‌گفتار
۷	بازیگران
۱۵	رویدادنگاری
۲۵	فصل ۱: مرکز جهان
۴۹	فصل ۲: شهرنشینان دنیادوست، سرزمین باستانی
۷۷	فصل ۳: ملغمه‌ی مهارت‌ها و اندیشه‌ها و مذهب‌ها
۱۰۹	فصل ۴: چگونه شد که اعراب آسیای میانه را فتح کردند و سپس آسیای میانه زمینه را برای فتح بغداد آماده کرد
۱۳۰	فصل ۵: باد شرقی بر فراز بغداد
۱۵۵	فصل ۶: حکیمان خانه‌به‌دوش
۱۸۶	فصل ۷: خراسان، آفتاب تابان آسیای میانه
۲۱۲	فصل ۸: شکوفایی آسیای میانه: سلسله‌ی سامانی
۲۴۶	فصل ۹: لحظه‌ای در صحرا: گرگانج در حکومت مأمونیان
۲۷۶	فصل ۱۰: نوبت تُرکان: محمود کاشغری و یوسف بلاساغونی
۳۰۰	فصل ۱۱: فرهنگ در عصر چپاولگر ترک: سلطان محمود غزنوی
۳۴۱	فصل ۱۲: زلزله در کاخ فرمانروای سلجوقی
۳۸۷	فصل ۱۳: قرن مغول
۴۲۱	فصل ۱۴: تیمور لنگ و جانشینانش
۴۵۲	فصل ۱۵: نگاهی به گذشته: ریگ و صدف
۴۷۱	پی‌نوشت‌ها
۵۴۳	نمایه

بازیگران*

توجه: تاریخ‌ها اغلب تخمینی یا تقریبی‌اند.

ابن راوندی، ابوالحسن احمد (۸۲۰ - ۸۵۹ / ۲۰۵ - ۲۴۵)[†] اندیشمند پرکار افغان که از یهودیت و اسلام خارج شد و پاک پشت با به دین زد و یک عقل‌گرای [= اعتزالی] کامل عیار شد.

ابن سینا، ابوعلی حسین (۹۸۰ - ۱۰۳۷ / ۳۷۰ - ۴۲۸) فیلسوف، متکلم، ریاضی‌دان، و نویسنده‌ی *قانون در طب* که پانصد سال کتاب درس پزشکی در جهان اسلام و اروپا بود. *کتاب شفا* و *کتاب نجات* او نیز به سبب توافق ظریف عقل و ایمان در آنها به همان اندازه پرنفوذ بودند. غزالی به مقابله‌ی مستقیم با میراث او در الاهیات پرداخت.

ابونصر منصور عراق (۹۶۰ - ۱۰۳۶ / ۳۴۹ - ۳۹۶) شاهزاده‌ی خوارزمی، ریاضی‌دان و اخترشناسی که نوآوری‌هایی در هندسه‌ی کروی انجام داد و با آنها به حل مسائلی در نجوم پرداخت.

احمد ابن حنبل (۷۸۰ - ۸۵۵ / ۱۶۴ - ۲۴۱) محدث عرب مروی تباری که در برابر انکیزیسیون[‡] عقل‌گرای [= اعتزالی] مأمون سر تسلیم فرود نیاورد و نخستین فدایی اسلام سنتی مبتنی بر شریعت شد.

اسدی طوسی، شاعر قرن یازدهم / پنجم، رهرو فردوسی، مقیم در آذربایجان بود و

* Dramatis Personae

[†] هر تاریخی بعد از خط مورب (/) افزوده‌ی مترجم است. م
[‡] مشهور به محنه در عصر مأمون و بعد از او، نوعی دادگاه تفتیش عقاید بود که باورمندان به قدمت قرآن (در برابر حدوث قرآن) را مجازات می‌کرد. م

گرشاسپ‌نامه را به نظم کشید که تنها پس از شاهنامه‌ی فردوسی در رتبه‌ی دوم منظومه‌های حماسی فارسی قرار می‌گیرد.

اسکندر مقدونی (۳۵۶ - ۳۲۳ پ م) فرمانروای مقدونی که پس از یورش به آسیای میانه در ۳۲۹ پ م سه سال را در این منطقه گذراند، نُه شهر را پایه‌گذاری کرد یا تغییر نام داد، و دولت باختر/ باکتریای یونانی به مرکزیت بلخ را از خود بر جای نهاد که قلمروش سرانجام تا هندوستان گسترش یافت.

اسماعیل سامانی (۸۴۹ - ۹۰۷/۲۳۴ - ۲۹۵) بنیان‌گذار دولت سامانی، دولتی که قریب یک قرن منابع فرهنگی آسیای میانه را در بخارا گرد آورد.

الغ بیگ (۱۳۹۴ - ۱۴۴۹/۷۹۵ - ۸۵۳) شهرت میرزا محمد تراغای، نواده‌ی تیمور، معلم و منجمی که کوتاه‌زمانی در آسیای میانه حکومت کرد. زیج‌های او در مورد حرکات ستارگان تا مدت‌ها در دقت بی‌نظیر بودند و حمایت او از مطالعات علمی و ریاضی آخرین محرک بزرگ جهان اسلام در این رشته‌ها بود.

انوری، اوحدالدین (۱۱۲۶ - ۱۱۸۹/؟ - ؟ ق)* شاعر همدم سلطان سنجر در مرو که در توصیف وسعت علم خود از خواننده خواست اگر باور ندارد او را بیازماید: «ور همی باور نداری رنجه شو من حاضر م».

بخاری، محمد (۸۱۰ - ۸۷۰/۱۹۴ - ۲۵۶) محدث و مؤلف *الجامع المسند الصحیح المختصر من امور رسول الله (ص) و سُنَّته و آئیامه* ^۱ که گرامی‌ترین اثر پس از قرآن در جهان اسلام بود.

برمکیان، خاندانی بودایی از بلخ، در افغانستان کنونی، که اسلام آوردند و در چند دولت عباسی به مقام وزارت رسیدند. آنها با ثروت هنگفت خویش بانی ترجمه‌ی آثار یونانی و سانسکریت به عربی شدند. خلیفه هارون الرشید در سال ۱۸۷/۸۰۳ آنها را نیست و نابود کرد.

بزرگمهر (۵۳۱ - ۵۷۸ م) زاده‌ی مرو و نامدارترین اندیشمند آسیای میانه در دوره‌ی پیش از اسلام. زرتشتی ثنوی بود و آرای اخلاقی را ترویج کرد که اندیشمندان را تا بعد از ظهور اسلام تحت تأثیر قرار داد. او مقام وزارت داشت و بازی نرد را اختراع کرد.

* در مورد تاریخ ولادت و تاریخ وفات او نظر غالبی وجود ندارد. *ایرانیکا* هیچ تاریخ ذکر شده‌ای را برای سال مرگ او معتبر نمی‌داند. دهخدا می‌نویسد «در تاریخ رحلت انوری نُه قول مختلف ذکر کرده‌اند، سال ۵۴۴، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۶۰، ۵۷۵، ۵۸۰، ۵۸۵، ۵۸۷ و ۵۹۷ ه. ق. شش روایت اول که پیش از ۵۸۲ است قطعاً درست نیست زیرا انوری درباره‌ی *قران* سبعة سیاره که در ۵۸۲ روی داده است حکمی کرده است که معروفست و در بسیاری از کتابها بدان اشاره کرده‌اند.» م
^۱ معروف به *صحیح بخاری*. م

بلاساغونی، یوسف، نویسنده‌ی *قوتادغوبیلیک* * در ۴۶۲/۱۰۶۹ که راهنمایی برای شاهان و مقاله‌ای درباره‌ی اصول اخلاقی است. یوسف آن را به ترکی نوشت و این کتاب او نخستین اثری بود که زبان ترکی را به جریان اصلی تمدن و اندیشه‌ی مدیترانه‌ای افزود. او زاده‌ی بلاساغون در قرقیزستان امروزی بود و حوالی کاشغر در شین جیانگ چشم از جهان فرو بست.

بنو موسی، پسران موسی، برادرها جعفر و احمد و حسن بن موسی از مرو، در قرن نهم/ سوم در بغداد بر قلمرو علم در دوره‌ی مأمون و جانشینانش حاکم بودند. افزون بر دستاوردهای آنان در هندسه و نجوم، احمد اثر پیش‌گامی در زمینه‌ی مکانیک کاربردی نوشت به نام *کتاب الحیل*.

بوزجانی، ابوالوفا (۹۴۰ - ۹۹۸/۳۲۸ - ۳۸۸) دانشمند افغان پیشتاز در بغداد و گرگانج. روش او برای تولید جدول‌های جیب و ظل (سینوس و تانژانت) تا هشت مرتبه اعشار دقت داشت. او با تعمیم قوانین سینوس‌ها به مثلثات کروی راه را برای روش‌های تازه‌ای در ریاضیات باز کرد.

بهزاد، کمال‌الدین (۱۴۵۵ - ۱۵۳۵/۸۶۰ - ۹۴۲) نقاش هراتی دوره‌ی تیموریان که مورد حمایت نوایی، شاعری که از مقامات سیاسی هم بود، قرار گرفت. مرقع‌ها، نگاره‌های جداگانه، و چهره‌سازی‌های او از دولتمردان بلندپایه سبب بازتعریف آرمان‌های هنری در جهان اسلامی شد.

بیرونی، ابوریحان (۹۷۳ - ۱۰۴۸/۳۶۲ - ۴۴۰) علامه‌ی خوارزمی که نخست در دربار خوارزمشاهیان در گرگانج (واقع در ترکمنستان فعلی) شکوفا شد و سپس در دربار محمود غزنوی در افغانستان به گل نشست. با آثاری که در زمینه‌ی نجوم و مساحی و تاریخ و علوم اجتماعی به رشته‌ی تحریر کشید، می‌توان مدعی شد که بزرگ‌ترین دانشمند بین دوران باستان و دوره‌ی رنسانس بود.

بیهقی، ابوالفضل (۹۹۵ - ۱۰۷۷/۳۸۵ - ۴۷۰) تاریخ‌نگار آزاداندیش دربار غزنوی در افغانستان، نویسنده‌ی وقایع دوران حکومت محمود و مسعود غزنوی در سی جلد که تنها سه جلد آن بر جای مانده است.

تیمور لنگ (۱۳۳۶ - ۱۴۰۵/۷۳۶ - ۸۰۷) تاراجگر ترکی که سرزمین پهناوری از هند تا دریای مدیترانه را فتح کرد و سلسله‌ای بنا نهاد که یک قرن دوام آورد. پایتخت او سمرقند مرکز تجمع هنرمندان و استادکاران شد.

تئودور، سراسقف نسطوری که در ۵۴۰ میلادی به مرو اعزام شد. زبان‌دان بود و شناخت عمیقی از ارسطو و به‌ویژه از منطق او داشت.

* اصل ترکی جغتایی نامی است که نویسنده آن را ترجمه کرده به Wisdom of Royal Glory (حکمت فخر همایونی). در فارسی ترجمه شده به *علم سعادت* (محمدرضا کریمی، نشر اختر، ۱۳۹۲). کتابی است از نوع *نصیحة الملوک و قابوس‌نامه* ولی منظوم. م